

standardmått och bostadsregler som byggts upp under decennier och öppnade för mer frihet. Kök, sovrum, badrum och vardagsrum har sedan i olika omgångar utgjort föremål för trender och lyxiga lösningar. Det är väl egentligen bara tvättstugan som vi fortfarande väntar på att den ska bli föremål för inredningsarkitekters och livsstilsmagasins intresse.

Böckerna är väljorda och bildmaterialet mycket generöst. Den enda invändningen jag har mot böckerna är det överlapp i historieberättandet som blir när de utgår från samma historiska period, samma dokument och återgivningar. Därför är rekommendationen att inte sträckläsa böckerna och att inte fastna i det som upprepas dem emellan utan istället ge sig hän åt den speciella roll som varje rum har spelat i folkhemsprojektets danande av den moderna människans goda liv.

Kristina Gustafsson, Växjö

Sten-Åke Stenberg: *Född 1953. Folkhemsbarn i forskarfokus*. Boréa Bokförlag, Umeå 2013. 278 s., ill. ISBN 978-91-89140-83-7.

Författaren, professorn i sociologi Sten-Åke Stenberg vid Institutet för social forskning (SOFI), är själv född 1953. Metropolit var nära knutet till utvecklandet av den nordiska välfärdsstaten efter andra världskriget. Projektet skulle följa människor från barndomen tills de blev vuxna. Den övergripande frågan var varför vissa klarar sig bättre än andra. Metropolitprojektet inleddes i en tid av utvecklingsoptimism. I den andan uppstod idén om ett stort gemensamt nordiskt forskningsprojekt. Den norske historikern och sedermera sociologen Kaare Svalastoga väckte idén i slutet på 1950-talet. Efter kriget hade han lämnat Norge och blivit doktor i sociologi i USA och därefter verksam i Köpenhamn. Alla nordiska länder kontaktades, men Finland kom aldrig igång med projektet. Våren 1961 skrev Svalastoga ett forskningsprogram.

Ganska snart uppstod kritik mot projektet. I Norge väcktes en debatt om personlig integritet i samband med att forskarna begärde utdrag ur skolregistret utan att föräldrarna hade tillfrågats. I Danmark startade studenter och lärare vid Köpenhamns universitet 1970 den marxistiskt inriktade tidskriften *Kurasje*. De ansåg att Metropolit var en forskning som upprätthöll den rådande maktfördelningen i samhället. De danska forskarna fick allt mindre ekonomiska möjligheter att genomföra projektet. I början av 1980-talet överflyt-

tades forskningen till ett privat forskningsinstitut och samtidigt uppmärksammades projektet i medierna och kritiserades för att man byggde upp hemliga register. Frågan om projektets fortbestånd blev akut i mitten på 1990-talet. Genom initiativ från socialmedicinska forskare återfördes projektet till Köpenhamns universitet 2001. Forskningen har därefter åter tagit fart och källmaterialet har uppdaterats.

Metropolit i Sverige skulle undersöka alla barn födda 1953 och som bodde i Stockholmsområdet i november 1963. Insamlandet av data inleddes 1966 med en enkät till samtliga barn och kallades för Skolundersökningen. Två år senare genomfördes Familjeundersökningen. 1985 genomfördes den tredje enkäten i samarbete med Sveriges Radios publikundersökningar och kallades Fritidsundersökningen.

Skolundersökningen stöddes av flertalet myndigheter och organisationer. Familjeundersökningen kom däremot att ifrågasättas i medierna eftersom informationen till barnens mammor var otydlig. I slutet på 1960-talet ansågs frågor om sex och samliv vara kränkande.

Mot slutet av 1960-talet och början av 1970-talet märktes en växande oro bland allmänheten och medierna för hur datorer kunde användas. Datainspektionen inrättades 1973 och Sverige fick som första land i världen en datalagsstiftning. Medan de tekniska begränsningarna att samköra olika datasystem undanröjdes successivt skärptes reglerna för att skydda den personliga integriteten.

Datainspektionen och datalagen skapade stor oro bland empiriskt inriktade samhällsforskare. Forskarna och Datainspektionen var oense om hur den personliga integriteten skulle hanteras. Forskarna ville att regelverket inte skulle gälla forskning eftersom det hindrade projekt som Metropolit. Vissa forskare ansåg, att om känsliga frågor togs bort ur enkäterna så kunde det leda till att samhällskritik inte blev uppmärksam. Lagstiftningen skyddade maktens intressen.

Det var samkörningen av olika register som kritiserades och att de undersökta medborgarna inte blev informerade. Sten-Åke Stenberg undrar varför just forskarna utpekades som ett hot fastän informationen hämtades ur myndigheternas register. På den tiden ansågs datorer höra samman med kontrollen av medborgarna. Datainspektionen gav 1981 tillstånd för att komplettera datauppgifterna under förutsättning att de registrerade informerades och att registren avidentifierades.

Dagens Nyheter utlöste Metropolitdebatten 1986 genom att presentera det som ett hemligt dataregister

med 15000 svenskar, där forskarna visste allt om dessa personer. Debatten är glömd numera, men Sten-Åke Stenberg anser att den fortsätter att påverka samhällsforskningen negativt, bl.a. har viktiga datainsamlingar upphört.

Rättigheten att få ut registerutdrag skapade nya problem för Metropolit. Arbetsbördan blev för stor och uppgifterna som lämnades ut blev ibland felaktiga. Det uppstod etiska problem kring att lämna ut uppgifter om undersökningspersoner som inte varit medvetna om att registren existerade. Alla begärelser om utdrag som hade kommit in före den 1 maj 1986 skulle lämnas ut innan registret avidentifierades. En hel del pappersmaterial, bl.a. vissa enkätsvar förstördes, vilket Riksarkivet kritiserade eftersom det var allmänna handlingar. Det ansåg också Justitiekanslern. Forskningsledaren hade på eget initiativ erbjudit forskningspersoner som så önskade att intervjuerna och enkätsvaren skulle strykas, men enligt JK fanns inget stöd i lagen för att tillmötesgå en sådan begäran.

Journalisterna blev efter hand uppmärksammade på att det i deras egen verksamhet fanns en motsättning mellan integritet och yttrandefrihet. Regeringen slog 1993 fast att tryckfrihetsförordningen som grundlag tog över när det uppstod normkonflikter. Sedan dess står journalister, författare och konstnärer utanför lagstiftningen som reglerar personregister och forskningsetik.

Inga nya uppgifter hade tillförts Metropolit efter 1986, men materialet var användbart i den pågående forskningen; därför sökte Denny Vägerö vid Center for Health Equality Studies (CHES) och Sten-Åke Stenberg 2003 tillstånd från Karolinska institutets forskningsetikkommitté om att få uppdatera Metropolit. Detta trots svårigheter att uppdatera ett anonymt material. Projektet döptes om till "Född i Stockholm på femtiotalet".

År 1998 infördes personuppgiftslagen. Trots att forskningsprojektet var anonymiserat ansåg Datainspektionen att det var ett personregister eftersom det teoretiskt går att identifiera personerna. Därför söktes en ny etikprövning, vilken godkändes 2011. Sten-Åke Stenberg är mycket kritisk till uppfattningen att ett anonymiserat forskningsmaterial anses vara ett personregister. I praktiken är det omöjligt att med hjälp av undersökningsvariablerna identifiera personerna.

Stenberg anser att det skett en förskjutning i synen på etik. På 1970- och 1980-talen var det identifierbara data som hotade integriteten, men i dagens etikpröv-

ningslag är det forskarens idéer som kontrolleras. Han tycker också att det är oklart vad lagstiftaren anser vara en känslig uppgift. I etikprövningen måste en tydlig forskningsfråga formuleras. Det är otillåtet att samla in uppgifter förutsättningslöst. Det ligger i forskningens natur att målet är otydligt och nya frågor uppstår under arbetets gång. Kravet på en specifik forskningsfråga hindrar den kreativitet som oftast krävs för ett lyckat forskningsresultat.

Författaren anser att även forskningsbegreppet är oklart. Enligt den praxis som etiknämnderna tillämpar är det forskning om resultatet skall publiceras i en vetenskaplig skrift. Forskning utförs dock även hos privata organisationer som bolag, stiftelser och föreningar samt enskilda personer och myndigheter som inte behöver ansöka om tillstånd hos etikprövningsnämnderna. Där emot kan de bli polisanmälda och granskade efteråt om de misstänks för ett lagbrott. Författaren konstaterar att det finns annat som allvarligt hotar den personliga integriteten numera, t.ex. handelns möjligheter att registrera kundernas inköp och att de kan samköras med andra register för att upprätthålla en kundkontakt.

Andra halvan av boken redovisar delar av Metropolitprojektets forskningsresultat. Mycket har förändrats i Sverige och omvärlden från 1950-talet och fram till dagens datum. I kapitlet behandlas femtiotreornas liv från födseln fram till vuxen ålder. 1950-talet var en brytningstid mellan gammalt och nytt. Adoption av svenska barn är ovanligt numera, men då adopterades mellan 2000 till 2500 barn årligen på grund av svåra levnadsförhållanden. Ensamstående mödrar hade låg status och det hände att de adopterade sina egna barn så att "utomäktenskaplig" skulle strykas i folkbokföringen. Att placera barn på barnhem och i fosterhem var vanligare på 1950-talet. På senare tid har allvarlig kritik riktats mot att många barn var utsatta för vanvård och övergrepp. Metropolit ger stora möjligheter att studera effekterna av fosterbarnsvården.

På 1950- och 1960-talen gick flyttströmmen från de omoderna lägenheterna i Stockholms centrum till de nybyggda förörterna. Successivt omvandlades innerstaden till kontor, affärskomplex och parkeringshus samt till bostäder åt de välbärgade. Projektet har analyserat bostadens betydelse för att utveckla kriminalitet och psykisk ohälsa. Resultaten visar att det inte var bostadens placering eller standard som bestämde barnens framtidsutsikter utan familjens sociala situation.

Ambitiösa och engagerade föräldrar hade positiv betydelse för Metropolitbarnens skolresultat och därmed

hur det gick för dem senare i livet. Att vara ensam barn eller syskonbarn och hur populära de var bland sina kamrater hade också betydelse för det framtida vuxenlivet. På 1950-talet blev ”tonåring” ett begrepp och Metropolitprojektet har även undersökt hur det gick för de s.k. ”modsen” senare i livet. Företeelsen har beskrivits som det första ungdomsupproret.

Vänstervågen 1968 hade inte den genomslagskraft som den verkade ha medan den pågick. 40 procent av ungdomarna hade inga partisympatier. Drygt var tionde sympatiserade med kommunisterna. I skolundersökningen 1966 hade barn som skulle komma att bli vänstersympatisörer ett något större verbalt intresse. De hade sämst relationer till sina familjer men störst tillit till människor i allmänhet. Författaren ställer den öppna frågan om de kommunistiska ungdomarna i något större omfattning var romantiker med rättspatos. Verkligheten visade sig vara mer komplicerad när det blev tydligt att kommunistiska diktaturer utövade förtryck.

Om framtidsdrömmar och vad som var viktigast för att trivas svarade 40 procent av pojkarna och 60 procent av flickorna att de önskade bli lyckligt gifta. Cirka 20 procent av flickorna och hälften av pojkarna ville ha ett bra arbete. Bara en dryg procent svarade att trivseln berodde på ägodelar. Författaren konstaterar att uppfattningar och förutsägelser om framtiden ofta styrs av stereotyper.

Sannolikheten för att människor skulle röra sig socialt uppåt kan förklaras med en utvecklad ”skötsamhetskultur”. Uttrycket formulerades av professorn i idéhistoria, Ronny Ambjörnsson, och karakteriserade delar av arbetarklassen. Det innebar självkontroll, planering, målmedvetenhet, idogt arbete samt uppfattningen att kunskap och bildning skulle reformera både enskilda och hela samhället.

Brottslighet var från början ett av de viktigaste forskningsområdena i Metropolit. De som begick brott eller använde narkotika hade ofta haft sämre uppväxtvillkor. Redan i sjätte klass hade barnen som senare skulle komma att missbruka narkotika sämre skolresultat. Metropolit har däremot visat att hårdare straff inte förhindrar brottslighet. En annan vanlig politisk debatt gäller vilka krav som ska ställas på den som får behovsprövade bidrag och om hjälpen leder till passivitet och beroende av samhällets insatser, men forskningsresultaten pekar på att så inte är fallet. Dessa exempel visar enligt Stenberg att Metropolit har gett viktiga forskningsresultat på grund av sin långsiktighet.

Sten-Åke Stenberg besvarar frågan varför barns so-

ciala och ekonomiska uppväxtvillkor kan sätta spår långt fram i livet. När olika förklaringsfaktorer analyseras så att hänsyn tas till i vilken ordning de uppkommer under livsförloppet framkommer att det inte finns effekter som löper direkt från barndomen till medelåldern. Orsakerna återfinns i tiden där emellan som misslyckad utbildning, fattigdom och sociala problem.

I boken aktualiseras viktiga frågeställningar om samhällsforskningens juridiska och etiska villkor. I beskrivningen av den undersökta generationen känner läsaren igen flera samhällsfrågor som varit aktuella i den svenska inrikespolitiken. Som femtiotalist måste man erkänna att mycket har förändrats under ens livstid och att vissa förhållanden som rådde under ens uppväxttid känns ”uråldriga” sett utifrån ett nutida betraktande. Både materiellt och tanke- samt idémässigt sett.

Göran Sjögård, Lund

Millennium Åtta genusvetenskapliga läsningar av den svenska välfärdsstaten genom Stieg Larssons Millennium-trilogi. Siv Fahlgren, Anders Johansson och Eva Söderberg (red.). Forum för genusvetenskap/Genusstudier vid Mittuniversitetet, Rapport 4. Sundsvall 2013. 131 s. ISBN 978-91-871103-96-4.

De senaste åren har Stieg Larssons *Millennium*-trilogi genererat en uppsjö av akademiskt intresse både nationellt och internationellt, resulterande så väl i en mängd populärvetenskapliga publikationer som i otaliga vetenskapliga antologier och artiklar i akademiska tidskrifter. Den senaste boken i raden, *Millennium Åtta genusvetenskapliga läsningar av den svenska välfärdsstaten genom Stieg Larssons Millennium-trilogi*, en antologi producerad vid Mitthögskolan och redigerad Siv Fahlgren, Anders Johansson och Eva Söderberg, placerar sig någonstans mellan det populära och det vetenskapliga. I inledningen hävdas att det är en populärvetenskaplig bok, något som kan tyckas lite förvånande då den publiceras i en serie som knappast får spridning utanför akademien. Antologins bidrag kan dock bara delvis klassas som populärvetenskapliga och kanske är kategoriseringen en kompromiss för att tillåta inslag av personligt tilltal och tyckande.

Av antologins åtta bidrag har dessutom fyra publicerats tidigare i ett specialnummer av tidskriften *Provins* (nr 3, 2010). Skillnaden mellan versionerna är inte särskilt stor: Gillander Gådin har redigerat om och utökad